УДК 94.001.73(47+57)«18/20»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-3-5

Микола ТРУБЧАНІНОВ,
orcid.org/0000-0001-8432-478X
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) trubchaninov83@gmail.com

РОЗВИТОК КУСТАРНОГО КИЛИМАРСТВА ТА КОЦАРСТВА В СЛОБОДАХ І СЕЛАХ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

В статті досліджуються загальні місце, роль, масштаби, динаміка та регіональні особливості розвитку кустарного килимоткацтва та коцарства в селянських господарствах Слобідської України протягом другої половини XIX – початку XX ст. Тривалий час килимові вироби на українських землях називали по-різному. У період Київської Русі щодо них використовувалася лише найстаріша назва «ковер». Із XVI ст. поряд із нею виникають і поширюються такі назви, як «ліжник» та «коц». Тільки на початку XVII ст. в широкий обіг увійшла назва «килим», але нею тривалий час називали лише гладкі двосторонні килимові вироби із смугастим рисунком. Такі вироби поступово набували в Слобідській Україні найбільш широкого розповсюдження, а разом із ними дедалі популярнішою ставала і назва «килим». Найдавніші письмові згадки про існування народного килимарства на території Слобідської України зустрічаються у подорожніх нотатках чужоземних мандрівників, ранньослов'янських літописах, народних билинах, історичних піснях та інших джерелах, які належать ще до середини та другої половини XVII ст. Приблизно на кінець XVIII ст. вона вже стала загальною щодо всіх українських килимових виробів. Етимологічний зв'язок між українською назвою «килим» і турецькою «кілім» та персидською«чілім» свідчать про те, що слово «килим» має східне походження і прийшло до нас разом зі східними килимами. У контексті світового та загальноукраїнського процесу модернізації малих форм промислового підприємництва пропонується визначення поняття селянського промислового килимарства та коцарства. Висувається і обґрунтовується гіпотеза про те, що другій половині XIX – на початку XX ст. різноманітні малі форми промислового підприємництва набули серед українського селянства широкого розвитку й стали важливою складовою соціально-економічного та етнокультурного розвитку України. Отже, у побут українського народу килим увійшов досить давно і протягом віків посідав у ньому чільне місце. Призначення його було надто різностороннім. Про це збереглося чимало відомостей.

Ключові слова: *килимоткацтво, килимарство, коцарство, народна творчість, селянське господарство, кустарні промисли, селянське промислове підприємництво, слобідсько-українська спільнота, креативне селянство, ринкова трансформація.*

Mykola TRUBCHANINOV,
orcid.org/0000-0001-8432-478X
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of World History
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) trubchaninov83@gmail.com

THE DEVELOPMENT OF ARTISANAL CARPET WEAVING AND CARPET WEAVING IN THE SETTLEMENTS AND VILLAGES OF SLOBODA UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The article examines the general place, role, scale, dynamics and regional features of the development of artisanal carpet weaving and carpet weaving in peasant farms of Slobodsk Ukraine during the second half of the 19th – early 20th centuries. For a long time, carpet products on Ukrainian lands were called differently. During the period of Kyivan Rus, only the oldest name "carpet" was used for them. From the 16th century, such names as "lizhnyk" and "kots" appeared and spread alongside it. Only at the beginning of the 16th century did the name "kilym" come into wide circulation, but for a long time it was used only for smooth double-sided carpet products with a striped pattern. Such products gradually became the most widespread in Slobodsk Ukraine, and along with them the name "kilym" became increasingly popular. The oldest written references to the existence of folk carpet weaving on the territory of Sloboda Ukraine are found in travel notes of foreign travelers, early Slavic chronicles, folk epics, historical songs and other sources that date back to the middle and second half of the 17th century. Approximately at the end of the 16th century.

it had already become common for all Ukrainian carpet products. The etymological connection between the Ukrainian name «kilym» and the Turkish «kilim» and the Persian «chilim» indicates that the word «kilym» has an Eastern origin and came to us together with oriental carpets. In the context of the global and all-Ukrainian process of modernization of small forms of industrial entrepreneurship, a definition of the concept of peasant industrial carpet weaving and kotsarstva is proposed. The hypothesis is put forward and substantiated that in the second half of the 19th – early 20th centuries. Various small forms of industrial entrepreneurship have become widely developed among the Ukrainian peasantry and have become an important component of the socio-economic and ethno-cultural development of Ukraine. Thus, the carpet entered the everyday life of the Ukrainian people quite a long time ago and for centuries occupied a prominent place in it. Its purpose was very diverse. A lot of information has been preserved about this.

Key words: *carpet weaving, carpet weaving, kotsarstvo, folk art, peasant economy, handicrafts, peasant industrial entrepreneurship, Sloboda-Ukrainian community, creative peasantry, market transformation.*

Постановка проблеми. Актуальність представленої наукової проблеми визначається тим, що килимарство протягом століть було одним із найважливіших елементів національної культури українського народу. На Слобідській Україні килими та коци традиційно служили для утеплення і прикрашання житла, були обов'язковою частиною виправи нареченої, а нерідко виконували обрядові функції. У другій половині XIX – на початку XX ст. основна частина мешканців Слобідської України задовольняла власні потреби саме саморобними килимами та коцами. Тому без детального дослідження розвитку кустарного килимоткацтва та коцарства в селянських господарствах Слобідської України неможливо об'єктивно зрозуміти загальні тенденції соціально-економічного розвитку України у період ринкової трансформації суспільства. Окрім того, актуальність дослідження зумовлена тим, що воно має історико-краєзнавчий характер і спрямоване на визначення напрямів сучасної практичної діяльності, у справі виявлення, відродження та збереження народних промислів і ремесел.

Аналіз досліджень. з історичного досвіду розвитку кустарного килимоткацтва та коцарства в селянських господарствах Слобідської України впродовж другій половині XIX – початку XX ст. свідчить, що ця важлива проблема залишається однією із маловідомих науковому загалу сторінок в економічній та соціокультурній історії України. Роботи таких дослідників як В.І. Власенко, И.С. Аксаков, А. Зарембовський, А. Мещерский, К. Модзалевский, О.О. Рыбников, Д. Шапиро та інших були присвячені лише деяким окремим аспектам обраної проблеми. При цьому роботи згаданих істориків несуть не скільки фактологічне, скільки джерелознавче навантаження. Наведені в них матеріали в цілому дозволяють оцінити головні тенденції розвитку в Україні кустарного килимарства та коцарства у другій половині XIX – на початку XX ст. Наукова новизна та теоретичне значення представленої статті полягає в тому, що у процесі дослідження автором було сформульоване й вирішене важливе наукове завдання – осмислена й оцінена роль кустарного килимоткацтва і коцарства в економічному та соціокультурному розвитку Слобідської України у другій половині XIX – на початку XX ст. Автором проаналізовані основні фактори розвитку килимарства в селянських господарствах Слобідської України у зв'язку з трансформацією й модернізацією цього кустарного промислу на основі цінностей ринкової економіки та у контексті процесу українського державотворення. До новизни роботи також цілком можна віднести широке використання в ній і включення в науковий обіг цілої групи маловідомих раніше конкретно-фактичних матеріалів, що розкривають багатогранну діяльність українських кустарів. Успішне вирішення поставленого завдання можливе тільки при використанні якнайширшої джерельної бази, тому автор намагався спиратися у своєму дослідженні на опубліковані письмові джерела, архівні документи і зразки кустарних килимів і коців, які сьогодні зберігаються в експозиціях українських історичних та етнографічних музеїв і виставок.

Метою статті є аналіз історичного процесу розвитку кустарного килимоткацтва та коцарства в селянських господарствах Слобідської України в умовах індустріалізації другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. В селянських господарствах Слобідської України килимарство з'явилося у другій половині XVII ст. Спочатку, воно існувало як домашнє виробництво селян для власного вжитку. Виготовлення килимів було в цей час виключно жіночим заняттям. Але вже на початку XVIII ст. килимарство в основному трансформувалося в кустарне дрібнотоварне виробництво, яким, поряд із жінками, стали активно займатись і чоловіки. З цього часу слобідсько-українські кустарі-килимарі виготовляли килими та коци переважно на замовлення або для збуту на місцевих ярмарках і ринках. За підрахунками члена русского геогр. о-ва. І.С. Аксакова, щороку вони виготовляли близько 26 тис. різноманітних

килимів, які продавали на найбільших ярмарках Харкова – Хрещенському, Успенському та Покровському. Велику частину килимів кустарного виробництва закуповували купці для вивезення до Москви, С.-Петербурга, Риги, Кишинева, у німецькі колонії півдня України та інші регіони України та Росийськои империи (Аксаков, 1858: 77–84).

Щоб організувати виготовлення килимів і коців у домашніх умовах, слобідсько-українські селянам-кустарям не потрібні були великі витрати. Сировину для ткання, коноплі та льон селяни могли вирощувати на своїх городах або купувати у односельців, а вовну звичайно купували у Харкові на Троїцькому ярмарку, на якому «можна було купити велику партію, з перших рук, дешевше, аніж в інший час» (Аксаков, 1858: 91–92). Із багатьох видів місцевих рослин, плодів, комах і матеріалів килимарі одержували чудові природні фарби різних відтінків для фарбування своїх килимів. Головним знаряддям виробництва килимів були дерев'яні верстати досить простої конструкції, які легко міг зробити сам килимар або замовити їх виготовлення сільському столяру. Сировиною для виготовлення килимів та коців була вовна, льон і коноплі. Для основи килима кустарні майстри звичайно використовували саморобну однотонну міцно скручену в кілька разів конопляну нитку, а значно рідше вони брали лляну чи бавовняну пряжу. Для піткання кустарі добирали саморобну різнокольорову вовняну, а іноді, через брак сировини, напівшерстяну нитку. Для виготовлення конопляної та лляної пряжі були характерні точно такі ж технологічні процеси, як і в звичайному ткацькому промислі. Спочатку коноплі та льон, куплені у селян, кустарі вимочували в ямах -«копанках», або на дні річки або ставка. Щоб рослини не спливали, на них зверху клали мул, дерен, землю, каміння або прибивали їх кілками. Тривалість вимочування звичайно залежала від якості волокна та від температури води і коливалася від 5–7 днів (для коноплі-«плосконі» та льону) до 2–3 тижнів (для коноплі-«матірки»). Після завершення вимочування волокно промивали у проточній воді і сушили на сонці, рідше – у спеціально опалюваних спорудах. Тільки з добре висушених рослин можна було одержати легке й еластичне волокно («Описание кустарных и ремесленных производств», 1893: 93–94).

На подальшому технологічному етапі кустарного килимоткацтва волокно під час тіпання промислові селяни відокремлювали від костриці – зовнішньої оболонки стебла рослини. В селянських промислових господарствах Слобідської України для тіпання волокна селяни послідовно використовувалися дві м'ялки – «битницю» і «терницю». Вони різнилися розмірами язика, який у терниці, на відміну від битниці, був невеликим, ножеподібним і значно гострішим. Тому м'ялку-битницю селяни кустарі застосовували переважно для первісної грубої обробки конопель, а м'ялку-терницю промислові селяни використовували для остаточного очищення волокна. Спочатку стебла конопель розміщували поперек м'ялки-битниці й кількома ударами «мечика» розтрощували кострицю. Потім стебла перекладали на м'ялку-терницю і мечиком притискували їх до жолоба, від чого волокна витягувались і остаточно витріпувались від терміті й дрібних грубих частинок. Додатково очищали волокна, б'ючи жмутиком конопель по корпусу м'ялки або стовбуру дерева («Промысловые занятия крестьянского населения Курской губернии», 1910: 92–94).

Наступною операцією кустарного килимоткацтва було розчісування волокна. В селянських промислових господарствах Слобідської України волокно («ручку») звичайно розчісували («микали») дерев'яним гребнем, який встромляли у спеціальний отвір, видовбаний в ослоні, припічку або днищі, на який сідала прядильниця. Жмут волокна кустарі накладали між зубцями і чесали невеликою дерев'яною гребінкою («дергальною щіткою»), а потім – щіткою, виготовленою із свинячої щетини («чесальною щіткою»). До кінця XIX ст. одночасно з дерев'яними гребінками сільські килимарі все частіше вживали й металеві гребінки – «дергалки» («Отчет по исследованию кустарных производств в России», 1907: 72–75). Завдяки чесанню гребнями волокно коноплі або льону остаточно очищувалося від дрібних шматочків деревини й, розчіплюючись на дрібні волоконця, ставало шовковистим. Одночасно кустарі поділяли волокно на три сорти: «повісмо» – найкраще за якістю, «миканка» – середнє і «клоччя» – найгірше, з якого частіше за все й виготовляли грубу килимову тканину. З одержаного волокна сільські кустарі Слобідської України скручували нитку за допомогою веретена, а пізніше за допомогою прядки, яка більш ніж удвічі прискорювала і значно полегшувало працю прядильниць. Звичайно на веретені пряли вовну та пряжу на піткання, а на прядці – конопляне і лляне волокно. Під час прядіння, щоб дістати тоншу й міцнішу пряжу, прядильниці постійно змочували волокно слиною або водою. Щоб слина виділялася, вони часто їли під час праці кислі яблука та сливи (Анциферов, 1903: 3–4). Для виготовлення конопляної та лляної пряжі і для підготовки її до

процесу ткання були характерні точно такі ж технологічні процеси, як і у звичайному селянському ткацькому промислі (Трубчанінов, 2024: 139).

У всіх селянських промислових господарствах Слобідської України одним із найбільш складних і важливих процесів килимарського виробництва було фарбування вовняної пряжі. Від того, як вона буде пофарбована та які фарби будуть ужиті, залежала якість усього килима. Як правило вовняну пряжу фарбували рослинними та мінеральними барвниками і потім закріплювали їх сироваткою, огірковим або капустяним розсолом. Однак кожен кустар намагався виготовляти барвники за своїми рецептами, які намагалися зберігати в таємниці й передавали як цінність у спадок («Курское губернское земство. Собрания сессии 1912 г. и доклады к ним губернской управы», 1913: 175).

Найчастіше килимарі та коцарі Слобідської України, в домашніх умовах виготовляли фарбу з різноманітних рослин, які вони або навіть частіше члени їх сімей збирали в лісах, на полях і на власних городах. Так, коріння кінського щавлю вони товкли в ступі, потім варили і в результаті одержували світло-жовту фарбу, яка могла міцно триматися на вовняній пряжі та майже не линяла. Зварене лушпиння стиглої цибулі давало дуже тривку жовтогарячу фарбу. Квітки гвоздики або соняшниковий цвіт після тривалого виварювання у глиняному горщику на звичайній варильній плиті вживалися для фарбування вовняної пряжі в ніжно-жовтий колір. Спориш, стовчений у ступі та зварений, давав світло-зелену фарбу. Таку ж фарбу кустарі селянських господарствах Слобідської України, одержували із звареного гарбузового листя. Молода вільшана кора у відварі давала коричневу, а дубова кора – чорну фарбу. Сам процес фарбування цими фарбами вовняних ниток полягав у тому, що пряжу спочатку знежирювали, а потім клали в розчин натуральних фарб і в ньому варили. Часто до цієї фарби, як засіб закріплення на пряжі, додавали галуну або сирівцю. Пофарбовану пряжу сушили і змотували в клубки. У досліджуваний період народні умільці дедалі частіше експериментували й винаходили нові барвники для пряжі, знаходили нові способи її фарбування та закріплення барвника.

Починаючи з 1880-х років в кустарному килимарстві Слобідської України почали широко використовуватися хімічні барвники фабричного виробництва. Вони дозволяли фарбувати пряжу в дуже широкий спектр яскравих кольорів. Однак килими, виготовлені з такої пряжі, дуже швидко линяли, тому на них був невисокий попит на ринку й цінувалися вони набагато нижче, ніж килими з натуральними барвниками. Ця особливість пояснює той факт, що поява у кустарному килимарстві фабричних хімічних барвників аж ніяк не призвела до витіснення з нього традиційних саморобних рослинних і мінеральних барвників (ЦДІАУ, арк. 30–31).

Сільські килимарі Слобідської України використовували у своєму промислі як вертикальні, так і горизонтальні ткацькі верстати. Вертикальний верстат («кросна» або «разбій») мав відносно просту конструкцію: вертикальна дерев'яна рама, що складалася з бокових стояків, власне кросен, скріплених між собою зверху і знизу поперечними планками – «бервинами», зовнішні боки яких були закруглені. Бервини вільно входили в отвори, зроблені у бокових стояках, і закріплювалися в них за допомогою дубових клинів. Висота кросен звичайно становила близько 1,5 м, а ширина могла досягати 2,5 м. При цьому килимар, витягаючи клини з бокових стояків, міг м'яко змінювати ширину кросен залежно від ширини килима. Верстат завжди встановлювався у хаті вертикально в похилому положенні. Унизу він спирався на долівку, а верхньою частиною притулявся до стіни (Аксаков, 1858: 78–80).

Горизонтальні верстати були складнішими за своєю конструкцією. В селянських промислових господарствах Слобідської України їх стали використовувати значно пізніше, ніж кросна. У другій половині XIX – на початку XX ст. основою такого верстата була станина, що складалася з чотирьох кутових стояків («стоянів»), скріплених між собою внизу і вгорі бантинами – поперечними «шайдами» та повздовжніми «конями». По краях станини, між стоянів, були закріплені дерев'яні валики – задній і передній навої. Один із них служив для намотування ниток основи, а другий – для намотування готового виробленого килима. На горизонтальних верстатах можна було виготовляти килими тільки з геометричними або геометризованими рослинними візерунками [Аксаков И.С. Исследования о торговле на украинских ярмарках. СПб.: Тип. Императорская АН, 1858. 384 с.].

Горизонтальні верстати були складнішими за своєю конструкцією. В селянських промислових господарствах Слобідської України їх стали використовувати значно пізніше, ніж кросна. У другій половині XIX – на початку XX ст. основою такого верстата була станина, що складалася з чотирьох кутових стояків («стоянів»), скріплених між собою внизу і вгорі бантинами – поперечними «шайдами» та повздовжніми «конями». По краях станини, між стоянів, були закріплені дерев'яні

валики – задній і передній навої. Один із них служив для намотування ниток основи, а другий – для намотування готового виробленого килима. На горизонтальних верстатах можна було виготовляти килими тільки з геометричними або геометризованими рослинними візерунками [Традиционный промысел харьковских коцарей // Киевская старина. – 1886. – С. 364–368 (С. 364–365)].

У досліджуваний період сільські кустарі Слобідської України виготовляли килими різними техніками, серед яких найпоширенішими були лічильна («рахункова»), гребінкова («кругляння») та ворсова техніка. Лічильна техніка дістала таку назву через те, що при тканні нею килима для кожного цього візерунка необхідно було розраховувати потрібну кількість ниток основи для кожного кольору. Лічильну техніку кустарі застосовували переважно для виготовлення двосторонніх килимів на горизонтальних верстатах. Вони ткали килими майже за тією ж технологією, що й звичайне полотно – по черзі натискали то одну, то другу підніжку та, змінюючи таким чином верхній ряди основи, утворювали зів. Човник або міточок кольорових ниток піткання вони прокладали крізь зів для перетинання з нитками основи по всій ширині і прибивали їх бердом із калиновими зубцями. При цьому нитки піткання лягали точно перпендикулярно основі та, з'єднуючись між собою, утворювали прямий, ступінчастий або скісний контур рисунка. Темп роботи був досить високим, кустарям доводилося до 60 разів на хвилину прокладати човник із ниткою крізь зів та, відповідно, стільки ж разів погойдувати батат уперед і назад [Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 64].

У другій половині XIX – на початку XX ст. в селянських промислових господарствах Слобідської України була також поширена гребінкова техніка ткання килимів, або, як її ще часто називали «кругляння». Нею виготовляли великі килими переважно на вертикальних верстатах. Спочатку майстер ткав із зсуканих у кілька разів конопляних ниток смугу завширшки близько вершка, розташовуючи на відстані 5–10 см над нижньою глицею. Збільшуючи зів ниток основи за допомогою верхньої глиці – лінійки, килимар прокладав через нього справа наліво, а відтак зліва направо міточок кольорових вовняних ниток піткання. При цьому нитки піткання прокладались у зів не по всій ширині основи, як при лічильній техніці, а лише в окремих ділянках килима відповідно до плавних заокруглених контурів візерунків, тобто нитка «кругляла» по килиму. Після прокладання нитки піткання на окремій ділянці її одразу прибивали дерев'яним молотком із залізними зубцями, який звався гребінкою, і саме через це таку техніку також називали гребінковою [Зарембовський А. История и техника тканья украинских килимов // Материалы по этнографии. – Ленинград: Изд. гос. рус. музея. – Т. 3. – Вып. 1. – 1926.– С. 8–11 (С. 8–10)].

Слобідсько-українські кустарі у другій половині XIX – на початку XX ст. виготовляли різноманітні за композицією і колоритом килими з ритмічним укладом стилізованих квітів, листя, квіткових галузок тощо. Це були вишукані за формою та силуетом мотиви, однотипні, гармонійно врівноважені, з плавними заокругленими обрисами, які легко і вільно стелилися всією площиною килима. Колорит квіткових візерунків завжди був соковитий, будувався на м'яких тональних переходах теплих, коричнево-зеленуватих, вишневих, червоних і жовтих тонів, що гармонійно поєднувалися з вишукано пастельними вохристими, сірувато-голубими та сніжно-білими барвами. Окрім орнаментальних, килимарі часто створювали й сюжетно-тематичні килими, в композиціях яких поряд із квітковими мотивами застосовували зображення елементів народного господарського життя й побуту, портрети, емблематику та ін. [Зарембовський А. История и техника тканья украинских килимов // Материалы по этнографии. – Ленинград: Изд. гос. рус. музея, – Т. 3. – Вып. 1. – 1926. – С. 9–12 (С. 10–12)].

Серед усіх різновидів техніки кустарного килимарства найбільшого поширення в селянських промислових господарствах Слобідської України набула ворсова техніка ткання. Нею виготовляли односторонні килими з довгим ворсом, які дістали назву «коци». Зокрема у Харкові кустарне виробництво коців виникає приблизно в кінці XVII ст., а вже до початку XVIII ст. в місті налічувалося кілька сотень кустарів-коцарів, які щорічно виробляли значну кількість коців. На території приміської Залопанської слободи коцарі заснували і заселили цілу вулицю, яка до сьогодення називається Коцарською. Спочатку коци використовували як плащі, а пізніше ними стали завішувати стіни, покривали скрині, ліжка, підлоги, сани тощо. За обсягом виробництва коцарський промисел Слобідської України уже в той час займав перше місце в Україні («Традиционный промысел харьковских коцарей», 1886: 367–368).

У другій половині XIX – на початку XX ст. слобідсько-українські народні майстри навчилися виготовляти ворсові килими на досить високому технічному та художньому рівні, про що свідчать

зразки, які зберігаються в експозиціях історичних та етнографічних музеїв. Їх ткали лише на вертикальних разбіях звичайної конструкції. Техніка ткання коців полягала в тому, що на вертикально натягненій конопляній чи вовняній основі килимар в'язав горизонтальними рядами вузли зі шматочків різнобарвної ворсової пряжі. При цьому кожний вузол захоплював дві нитки основи, а кінці вузла висмикувалися назовні й утворювали на лицьовому боці килима ворс. Після кожного ряду вузлів для їх закріплення по всій ширині основи килимар прокладав кілька рядів ниток, які щільно прибивав дерев'яним молотком-гребінцем. Така операція повторювалася безліч разів протягом усього періоду ткання коца. В результаті виходила тканина з ворсовою поверхнею, де різнокольорові ворсові вузли розміщувалися рівними горизонтальними і вертикальними рядами, утворюючи густу правильну сітку. Колір ворсових вузлів сільські кустарі добирали відповідно до візерунків, що зображувалися на килимі. Техніки ткання різноманітних ворсових килимів відрізнялися між собою лише висотою ворсу, що визначалася кількістю вузлів на квадратну одиницю поверхні й товщиною ворсової нитки. На виготовлення такою технікою одного килима харківські кустарі витрачали всього 4–5 днів (Бабенко, 1902: 371–372).

Ворсова техніка була популярнішою серед селянських кустарів Слобідської України, бо дозволяла створювати килими з як найскладнішими за формою та багатими за кольором візерунками. Такі килими набагато повніше виконували як свої утилітарні, так і естетичні функції. На слобідсько-українських базарах і ринках вони коштували набагато дорожче і тому приносили своїм виробникам більші доходи. На початку XX ст. в Слобідській Україні коцарством займалися мешканці 36 слобод та сіл. В цих кустарних осередках майже у кожній селянській хаті стояло по 2–3 верстати-кросна, на яких працював сам майстер і члени його родини або наймані робітники. Лише в Харкові кустарі щорічно виготовляли до 20 тис. коців, більша частина яких вивозилася за межі Слобожанщини (Бабенко, 1902: 371–372).

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідженого матеріалу, ми можемо зробити висновок, що в впродовж другій половині XIX – початку XX ст. в українському суспільстві різноманітні килимові вироби виконували як утилітарні, так й естетичні функції. У кожному кустарному осередку Слобідської України виготовлення різноманітних килимів і коців мало свою багатовікову історію та свої глибокі традиції. Із покоління в покоління українські майстри-килимарі передавали й удосконалювали техніку виготовлення килимів та основні принципи їх художнього оформлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксаков И.С. Исследования о торговле на украинских ярмарках. СПб.: Тип. Императорская АН, 1858. 384 с.
2. Описание кустарных и ремесленных производств.СПб.:Тип. В. Киршбаума, 1893.128 с.
3. Промысловые занятия крестьянского населения Курской губернии. Курск: Издание Курского губ. земства, 1910. 228 с.
4. Отчет по исследованию кустарных производств в России. СПб.: Издание А.Ф. Девриена, 1907. 194 с.
5. Анциферов А.Н. Система домашней промышленности. Пробная лекция, прочитанная в Харьковском университете 21 апреля 1903 г. Х., 1903. 8 с.
6. Трубчанінов М.А. Історія поширення та розвиток виробництва килимів в селянських господарствах Слобідської України. *International periodic scientific journal «ScientificWorldJournal»* Isssue №26 Part 2. July 2024. S. 138–143.
7. Курское губернское земство. Собрания сессии 1912 г. и доклады к ним губернской управы. Курск: Изд-во. земства, 1913. 279 с.
8. Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 років. *ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України у м. Києві.)* Ф. 57. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 30–31.
9. Традиционный промысел харьковских коцарей. *Киевская старина.* 1886. С. 364–368.
10. Бабенко В.А. Коцарство в Харьковской губернии. *Труды XII Археологического съезда в Харькове*. Т. 3. М.: Тип. В.И. Воронина, 1902. С. 371–372.

REFERENCES

1. Aksakov I.S. (1858) Issledovaniya o torgovle na ukrainskih yarmarkah. [Research on trade at Ukrainian fairs] SPb.: Tip. Imperatorskaya AN, 384 s. S. 77–84. [in Russian].
2. Opisanie kustarnyih i remeslennyih proizvodstv. [Description of handicraft and artisan production] SPb.: Tip. V. Kirshbauma, 1893.128 s. [in Russian].
3. Promyislovyie zanyatiya krestyanskogo naseleniya Kurskoy gubernii (1910) [Industrial occupations of the peasant population of Kursk province] Kursk: Izdanie Kurskogo gub. zemstva, 228 s. [in Russian].
4. Otchet po issledovaniyu kustarnyih proizvodstv v Rossii (1907)/ [Research report on handicraft production in Russia] SPb.: Izdanie A.F. Devriena, 194 c. [in Russian].

5. Antsiferov A.N. (1903) Sistema domashney promyishlennosti. Probnaya lektsiya, prochitannaya v Harkovskom universitete 21 aprelya 1903 g. [The Home Industry System. A Trial Lecture Delivered at Kharkov University on April 21, 1903.]/ A.N. Antsiferov. H., 8 s. [in Russian].

6. Trubchaninov M.A. (2024) history of distribution and development of carpet production in peasant farms of Slobid Ukraine [International periodic scientific journal «ScientificWorldJournal»]/ Isssue № 26 Part 2. July 2024 [in Bulgaria]

7. Kurskoe gubernskoe zemstvo. Sobraniya sessii 1912 g. i dokladyi k nim gubernskoy upravyi. [Kursk Provincial Zemstvo. Session meetings of 1912 and reports to them by the provincial administration] Kursk: Izd-vo. zemstva, 1913. 279 s. [in Russian].

8. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi. [Central State Historical Archive of Ukraine] F. 57. Op. 1. Spr. 51. Ark. 30–31. [in Ukrainian].

9. Traditsionnyiy promyisel harkovskih kotsarey. [Traditional craft of Kharkiv kotsars] Kievskaya starina. 1886. S. 364–368. [in Ukrainian].

10. Babenko V.A. (1092) Kotsarstvo v Harkovskoy gubernii [Kotsarstvo in Kharkov province] Trudyi HII Arheologicheskogo s'ezda v Harkove. T. 3. M.: Tip. V.I.Voronina, S. 371–372. [in Russian].